

Diversifiering byggd på kollektiva nyttor

Samarbeten mellan jordbrukare och lokala intresseföreningar samt jordbrukets roll för landsbygdens utveckling.

Gunnar Lindberg och Erik Fahlbeck
Institutionen för Ekonomi, Sveriges lantbruksuniversitet
2010-04-30

1. Bakgrund

Det här projektet tog delvis vid där ett tidigare SLF-projekt (V0546111) slutade. Genom internationell litteratur och det tidigare projektet vet vi idag att det i Sverige och i många andra länder finns ett stort antal människor, grupper och företag som, precis som många lantbrukare, starkt intresserar sig för jordbrukets kollektiva nyttigheter. Vi vet också att kontakter mellan grupper, som hembygdsföreningar, byalag eller lokala SNF-avdelningar å ena sidan och bönder å andra sidan, under vissa omständigheter kan leda till fascinerande och väl utvecklade samarbetsformer. Den typen av interaktioner kan i sin tur leda till olika former av direkt affärsutveckling, som direkt eller indirekt bygger på jordbrukets kollektiva nyttigheter. Hela idén med detta projekt var att studera förutsättningarna för framgångsrika svenska exempel på den typen av diversifiering och affärsutveckling.

Via enkäter till föreningar anslutna till Bygdnet visste vi redan att det finns många samarbeten mellan lokala föreningar och lantbrukare runt om i landet och genom SNF, WWF, ICA och andra aktörer visste vi också att det redan existerar en rad mer eller mindre väl utvecklade affärssamarbeten där bönder och andra har byggt upp ekonomisk verksamhet som på olika sätt är förbundna med det agrara landskapets värden. När vi sedan, i detta projekt, mer handgripligt började försöka samla in data, dvs. när vi försökte identifiera brukare och gruppen som faktiskt har den här typen av samarbeten, stötte vi dessvärre på stora problem. Trots intensivt letande i officiell statistik, trots samarbeten med LRF, med Bygdnet, med SNF och WWF, trots en enkät till runt 4 000 LRF-medlemmar och trots utskick till lokalföreningar både inom SNF och Bygdnet visade det sig att vi inom ramen för det här projektet inte kunde identifiera så många enskilda lantbrukare med den typ av aktivitet som vi här avsåg att studera, för att det skulle vara meningsfullt att göra några empiriska statistiska analyser av de villkor och förutsättningar som utmärker framgångsrika entreprenörer som utvecklat affärsidéer kring jordbrukets kollektiva nyttigheter.

När vi till sist tvingades acceptera att vi inte skulle få fram den typ av kontakter och data som vi hoppats på insåg vi att det heller inte skulle vara möjligt att genomföra statistiska analyser av grupper som samarbetar med lantbrukare kring dessa initiativ, eftersom vi inte kunnat identifiera brukarna.

Vi har därför valt att i det här projektet lägga betydligt större vikt vid teorier och nyttkommen litteratur kring differentiering inom lantbruket, kring det s.k. postmoderna lantbruket, kring jordbrukets multifunktionalitet och kring de affärsmöjligheter som kombinationer av dessa ger, än vad vi först hade tänkt. Vi har också samlat in empiriskt material, dels genom en begränsad enkät till ett knappt hundratal lokala grupper, dels genom intervjuer med ett halvt dussin lantbrukare med relevant verksamhet. Den här slutrapporten följer samma indelning som det rapportutkast som också bifogas: presentation av centrala begrepp och referenser av internationell litteratur kring jordbrukets diversifiering, kring multifunktionalitet, kring det post-moderna jordbrukets och ”ny-associationalismen”, för att sedan övergå i en redogörelse för empirin och en avslutande diskussion. I förhållande till rapportutkastet lägger vi här större fokus på empirin.

2. Material och metoder

2.1 Diversifiering

Syftet med projektet var att bättre förstå vilka möjligheter som finns att affärsmässigt ”internalisera” de kollektiva värden som skapas av jordbruket i produkter som sedan kan handlas på marknader. Hur kan man ta betalt för kollektiva varor som traditionellt sett lider av att de är karaktäriserade av icke-rivalitet och icke-exkluderbarhet i konsumtion? Går det att väva in sådana värden i produkter som är en del av ett diversifierat jordbruk?

Enligt en studie från Exeter i England kan diversifiering ses med två olika glasögon, eller definieras på två olika plan. Dels kan det ses som en analys av hur jordbrukets resurser används på ett makroplan, man tar t.ex. perspektivet ”svenskt jordbruk” och studerar hur väl sektorn stämmer överens med vad samhället efterfrågar eller förväntar sig. Förväntningarna omfattar då både jordbruksprodukter som handlas på marknader, kollektiva värden och möjliga negativa effekter. Ett alternativ är att ta den enskilda gården som utgångspunkt och studera hur gården kan struktureras och hur resurser kan användas för gårdens bästa. Vilka aktiviteter passar på gården och hur passar gården in i sitt mikrosamhälle, sin närmiljö?

Samtidigt som jordbruket möter en ökad konkurrens uppmärksammas nya och intressanta marknader för energiproduktion, turism, ekologiska och regionalt anknutna produkter. Detta erbjuder nya möjligheter där man antingen satsar på ”skala” eller ”inriktning”. En ny studie (Barbieri och Mahoney, 2009) undersöker varför jordbrukare diversifierar sig. Den absolut viktigaste orsaken de finner är att öka inkomsten (84 procent). Mer än hälften menade dock att diversifiering var ett sätt att öka livskvalitén, att använda resurser som inte utnyttjades eller att man svarat upp på ett behov på marknaden. Mer än en tredjedel angav att man tjänade pengar på en hobby, att man uppskattade interaktionen med kunderna eller att man hade tid under delar av året då man kunde utveckla företaget.

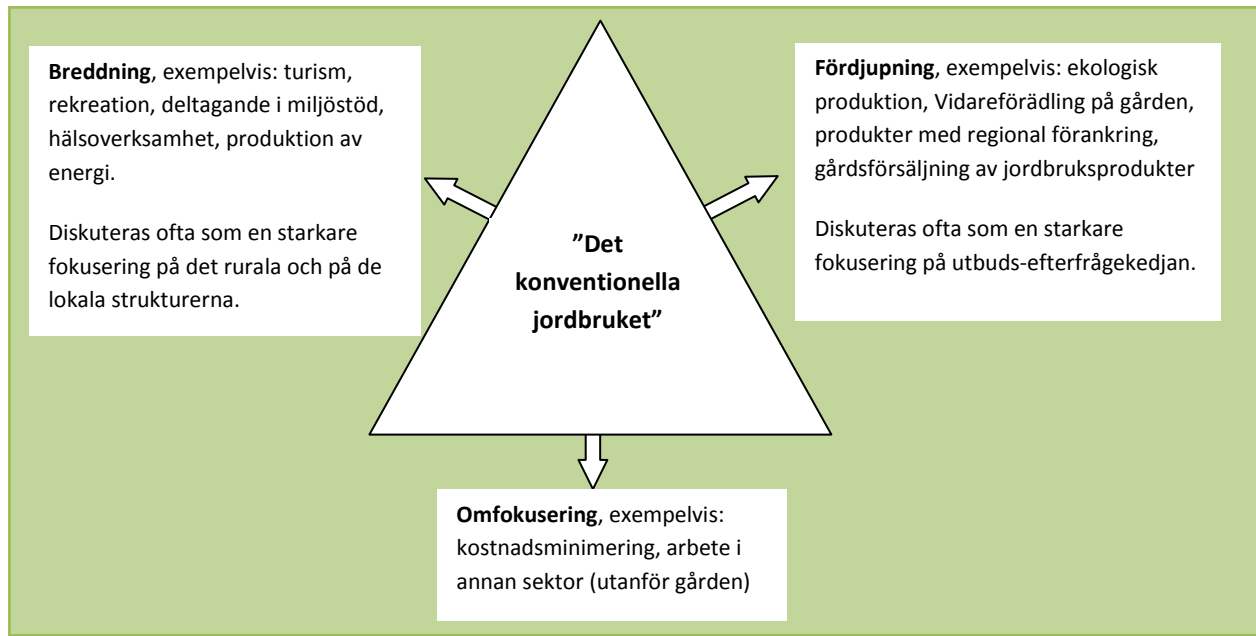
Diversifiering kan beskrivas och definieras på olika sätt. Vi diskuterar detta i vår rapport (t.ex. OECD 2009; Exeter universitetet, 2002; Hanson m.fl., 2010). Där beskriver vi även diversifieringen i Sverige och hur den utvecklats över tiden.¹ Kortfattat kan man säga att diversifiering kan delas upp i den typ av diversifiering som riktar sig ut från gården och den typ som tar sin utgångspunkt i jordbruket (OECD, 2009; Ilbery, 1991).²

En definition av diversifiering som tar sin utgångspunkt i relationen mellan jordbruket och landsbygden i övrigt ges i van der Ploeg m.fl. (2002). Där definieras diversifiering utifrån tre olika inriktningar:

¹ Enligt OECD (2009) fanns det år 2005 knappt 10 000 gårdar i Sverige med inkomster från diversifieringsaktiviteter, vilket var en ökning med ca 75 procent från år 2000. Den absolut vanligaste typen var kontraktarbete, dvs. entreprenad, snöröjning eller miljö- och landskapsarbete på kontrakt. Hälften av alla diversifierade gårdar sysslade med detta. Därutöver var turism eller uthyrande av boende (23 procent sysslade med detta), vidareförädling av jordbruksprodukter (11 procent) samt träförädling (10 procent) vanligt. Enligt OECD sysslade 2 270 gårdar med turism, en ökning med 83 procent från år 2000. Enligt statistik från Jordbruksverket (”JO 47 SM 0701”, som generaliserar utifrån en enkät till ca 6 200 företag) fanns 2005 någon form av diversifiering (eller kombinationsverksamhet som det benämns i statistiken) på 30 procent av de svenska gårdarna. Totalt tror man att 24 700 årsverken används till diversifiering/kombinationsverksamhet, vilket är ca 25 procent av den totala arbetstiden.

² Den första typen inkluderar i så fall t.ex. turism medan den andra inkluderar t.ex. körslor åt andra gårdar. Ibland definieras arbete utanför gården som diversifiering och ibland definieras det som pluraktivitet, skilt från diversifieringskonceptet. Vissa författare inräknar ibland diversifiering inom den traditionella jordbruksproduktionen, dvs. en blandning av olika grödor eller mellan grödor och animalieproduktion, medan man i många fall och studier exkluderar detta från benämningen diversifiering.

Broadening (breddning), Deepening (fördjupning) och Re-grounding (omfokusering). van der Ploeg m.fl. (2002) menar att breddning är en strategi som ytterligare knyter jordbruket till andra aktörer på landsbygden och mobiliserar landsbygdens resurser, fördjupning mobiliserar istället resurser i livsmedels- och efterfrågekedjan medan omfokusering leder till kostnadsminimeringar och möjligen en interaktion med den lokala arbetsmarknaden (arbete utanför gården).

Figur 1: Olika diversifieringsstrukturer på gårdsnivå. Fritt från van der Ploeg m.fl. (2002)

Många olika faktorer påverkar om man diversifierar sitt jordbruksföretag och i så fall hur, ofta klassas dessa som interna och externa faktorer. Interna faktorer är sådana som är specifika för gården eller brukaren, t.ex. tillgängligheten av arbetskraft och kapital, kunskapen hos brukaren, gårdens storlek och inriktning. Externa faktorer är sådana som har att göra med gårdens läge och den omgivande ekonomin, t.ex. vilka marknader som finns lokalt eller globalt för diversifieringstjänster eller varor, möjligheten att finna arbete utanför gården (som ju kan vara en annan konkurrerande strategi), regler för verksamheter och vilka förutsättningar man har med avseende på t.ex. miljö eller regional karaktäristik, OECD (2009).

2.2 Multifunktionalitet

Multifunktionalitet är ett omfattande begrepp som beskriver hur produktionen på en gård kan ge upphov till fler olika varor, både privata och kollektiva. Det finns med andra ord ofta en synergi i jordbruket där man kan bidra med både varor som traditionellt handlas på marknader men även sådana tjänster som ett öppet landskap, biodiversitet och det visuella värdet av betande djur. Historiskt har multifunktionalitet förknippats med miljöfördelar men Lowe m.fl. (2002) beskriver hur multifunktionellt jordbruk även handlar om att skapa och bevara landskap och ekologiska funktioner samt sociala aspekter av jordbruket på landsbygden områden. Marsden och Sonnino (2008) ser multifunktionalitet inom jordbruket som en del av ett framväxande paradigm med inriktning på hållbar landsbygdsutveckling. Verksamheten inom jordbruket ska i så fall bidra till inkomster och sysselsättning både inom jordbrukssektorn och i andra lokala sektorer, bidra till en omstrukturering av jordbrukssektorn för att bättre motsvara behov och förväntningar som samhället i stort har på jordbrukets aktivitet, samt även bidra till att resurser på landsbygden organiseras och används på ett mer integrerat sätt (ibid., p 423). Även Bjørkhaug och Richards (2008, s. 101) kopplar jordbrukets multifunktionalitet till hållbar utveckling genom att

argumentera för att multifunktionalitet i sig själv kan ses som en möjlighet att skapa både miljömässig, social och ekonomisk hållbarhet på landsbygden. Jordbrukets multifunktionalitet, som under senare år varit en central del av diskussionen om bl.a. jordbrukspolitikens utveckling i många OECD-länder, bygger i hög utsträckning från så kallade kollektiva nyttigheter i jordbruket. Genom att landskapet hålls så att biologiska och kulturella värdena bevaras, så ges möjligheter till diversifiering i form av t.ex. turism, upplevelser, märkning av produkter eller gårdsbutiker. Finocchio och Esposti (2008) beskriver hur det är rationellt för brukarna att skapa ytterligare värden utifrån dessa multifunktionella drag hos jordbruket. Morgan m.fl. (2009) visar att ett brett nätverk med t.ex. kontakter i den lokala ekonomin och ett brett spektrum av konsumenter och intressenter, leder till att jordbrukare i större utsträckning uppmärksammar och drar nytta av möjligheter till diversifiering. De visar att när lokala system spelar roll för diversifieringen så är förmågan att tyda och förstå sådana strukturer och system, såväl vad avser efterfrågan som när det gäller synergier med andra aktörer och konkurrenter, en central komponent.

2.3 Post-produktivism och ny-associationalism

Begreppen post-produktivism och ”ny-associationalism” överlappar delvis varandra och kan sägas vara utgångspunkter för hur jordbruket ses i en bredare process för hållbar landsbygdsutveckling. Marsden, Banks och Bristow (2002) beskriver jordbruket som en del av ett socialt och ekologiskt nätverk, en delaktighet som de definierar i form av den nya associationalismen. Ur jordbrukarens perspektiv kan ny-associationalism betraktas som en beskrivning av de olika aktörer och marknader som de behöver förstå för att utveckla nya produkter och tjänster. Genom att beakta ekologiska och regionala faktorer och hur dessa påverkas av, och sedermera påverkar, deras produktionsmöjligheter och genom att interagera med nya typer av kunder, regionala intressen och myndigheter, kan bönderna utveckla nya produktionsinriktningar och affärsmöjligheter. Genom att förstå vilken typ av varor och tjänster som efterfrågas på dessa ”nya” marknader, och förstå hur marknadernas utveckling påverkar lantbrukarnas förmåga att delta på dessa marknader, kan modern jordbrukare förbättra sin egen ekonomi och samhällets nytta. På detta sätt spegla ny-associationalismen lantbrukarnas framtida möjligheter i ett komplicerat nät av konsumenter, institutioner och lokala intressen, där de kan bredda basen för sin jordbruksverksamhet. Exempelvis kan bevarandet av naturresurser och kulturlandskap underlätta certifiering, märkning och försäljning av lokala varor eller ekologiska produkter på gårdsnivå, vilket i sin tur kan stimulera utvecklingen av lokala livsmedelsbutiker, landsbygdsturism eller andra entreprenörer.

3. Resultat: Praktiska exempel och lärdomar om den ”nya produktionen”

Eftersom vi inte lyckats identifiera tillräckligt många brukare så valde vi att genomföra telefonintervjuer med ett mindre urval av fem brukare. Syftet med intervjuerna är att göra de teorier och den statistik som presenterats mer ”levande” och att ge exempel på de typer av verksamhet vi diskuterar, för att åtminstone delvis komma åt frågan om vad som utmärker de som lyckas utveckla affärsverksamhet kring jordbrukets kollektive nyttigheter. Vi väljer att kort redovisa svaren utifrån områden snarare än var för sig. För att läsaren ändå skall kunna följa gårdarna genom kategorierna och notera likheter och skillnader har vi givit dem bokstäver från A – E, (bakgrundsinformation om brukarna finns i rapporten).

Hur arbetar man med kollektiva nyttor?

Det verkar generellt som att de jordbrukare vi intervjuat inte har speciellt omfattande produktion och de tycks inte vara särskilt aktiva inom ramen för den gemensamma jordbrukspolitik. Brukare A deltog tidigare i stödprogram men har på grund av stundande generationsskifte valt att inte göra det nu. Hon har historiskt sett deltagit i program redan innan EU tiden (NOLA, etc.) och är mycket intresserad av t.ex. biologisk mångfald och ekologisk produktion. Han arbetar fortfarande med detta på gården utan att delta i programmen, sköter t.ex. åkerholmar, diken, solitärträd, betesmarker och har även bete med får på andras marker för att hålla dem öppna. Brukare B har stått utanför alla EU-program men nu undersöker familjen

möjligheterna att få ersättning, även om arealerna är så små att de inte vet om det är värt det rent administrativt. De håller får ekologiskt men är inte med i KRAV. De gödslar inte sina slätterängar och de arbetar med röjning av naturstigar och sköter solitärträd och fågelmiljöer. Brukare C deltog tidigare i EU-stöden men blev ”bränd” efter en period med upprepade besiktningar som resulterade i stora återbetalningar, som dock överklagades och sänktes. Tidigare hade man i princip alla stöd man kunde ha men har nu bara gårdsstöd och LFA-stöd. På gården finns många rödlistade arter, värdefulla betesmarker och kulturelement som sköts utan stöden. Brukaren kallar sig själv för landskapsvårdare snarare än jordbrukare, trots att han är den sista med djur och maskiner i byn. För brukare D är hela idén med verksamheten att lägga ut betongblock, odla buskar, sköta diken och kantzoner och anlägga ”fågelåkrar” för att attrahera fåglar och man odlar två ha med ”fågelåker” inom ramen för ett nytt EU-stöd med restriktionen att man inte får tröska före nyår. Han odlar även den övriga marken ekologiskt men utan stöd. Gården E har kött djur och tre till fyra ha under stödet för betesmark med speciella värden. Brukare D tar betalt för att hjälpa en gård med 8 betande kor + kalvar samt en annan med 12 kor och kalvar.

Har man samarbeten med andra lokala aktörer?

Brukare A är aktiv i en lokal utvecklingsgrupp som arbetar mycket med besöksnäringen. Gruppen är medlemmar i ”Hela Sverige ska leva” och arbetar med ”Hållbara bygder”. Man har t.ex. anlagt en ridled (15 mil) med övernattningsmöjligheter hos jordbrukare och andra, med möjlighet till mat, foder och boxning för hästarna. Även de som inte ligger utmed leden producerar foder och andra tjänster i ett samarbete i bygden. Jordbrukaren är aktiv i ett Leader-projekt, där man arbetar under en treårsperiod för att utveckla den lokala matproduktionen. Den egna gården påvekas delvis av detta. Andra lokala aktörer är Fältbiologerna och SNF men de är inte så aktiva eftersom, som man uttrycker det, ”människor på landet redan är mycket i naturen och uppskattar naturen i vardagen och värnar den”. Där brukare B är verksam finns det ett byalag men de arbetar mest med sådant som rör infrastrukturen på ön och bygdens överlevnad. De arbetar egentligen inte med natur och kulturvärden men kan ställa upp som projektägare när det behövs. De samarbetar lite med en annan markägare på norra delen av ön genom att de delar upp det så att de håller markerna öppna på sina respektive delar. Det finns flera nätverk för företagande som familjen deltar i när det gäller företagsutveckling, men de har inte med natur- och miljövård att göra. Brukare C har inte mycket samarbete med lokala aktörer eller utvecklingsgrupper. Han har samröre med en botanisk förening som är intresserade av floran, han är en av deras floraväktare, och de har exkursioner på hans marker ibland. För D är det den lokala ornitologiska föreningen som gäller och föreningen betalar utsädet på hans fågelåkrar. De kommer till gården och ser på fåglar och har kurser. E har inget samarbete med lokala aktörer vare sig inom området natur- och kulturvärden eller lokal utveckling.

Hur är man diversifierade idag och vilka planer finns för framtida diversifiering?

Brukare A har till att börja med permanent uthyrning av rum/lägenhet i huset. Dessutom hyr man ut jakträtter/mark till jaktlag. Eftersom man har en ridled i området säljer man också foder till turister och lokalbefolkning. Tidigare har man haft viss vidareförädling av mjölkprodukter, bär och skogsprodukter samt övernattningsrum för turister på ridleden. Anledningen till att man slutade med övernattningar var att permanent uthyrning ger en tryggare inkomst, även om man kan ta mer betalt av turisterna, samt att man måste vara tillgänglig och passa om man ska hyra ut på dygnsbasis. Man ligger i startgroparna och har testat lite med lokalt slakteri och försäljning av finstyckat kött i lådor till turister, restauranger och lokala konsumenter. Detta är något som utvecklas inom ett Leader-projekt. I framtiden vill man odla och förädla frukt till marmelad och man ser en potential för guidning (kombinerat med boende) i en nationalpark. Brukare B har övernattningsmöjligheter, café/restaurang, konferenser och naturvandringar. Familjen arbetar mycket med naturvård och vill bygga fler stugor för övernattnings, men det måste ändå hållas på en ”lagom och mysig nivå”. De vill samarbeta mer med andra på ön, så det blir mer som ett paket med ridning, hästturer, cyklar och boende etc. Brukare C har två typer av diversifiering/pluraktivitet. Dels kör han buss under vintern, dels sköter han nio naturreservat åt

länsstyrelsen och drar in pengar på det. Man har också funderat på att starta med ”Bo på lantgård” med en kultur- och naturprägel men har inte kommit så lång med de planerna. Brukare D, som ju är den mest uttalade hobbyjordbrukaren, har ingen diversifiering idag utöver att utsädet betalas av en intresseförening, men har å andra sidan stora planer för framtiden. När han går i pension och fågelområdet är färdigt planerar han att ha övernattnings på gården kombinerat med fågelskådning, träning och jakt med stående jakthundar samt ridning. Köttgården E har diversifiering i form av uthyrning av hus för permanentboende, körning med maskiner på entreprenad samt bete med egna djur på andras mark mot betalning. Dessutom arbetar en person i familjen heltid utanför gården utöver 4-5 timmar per dag på gården. Familjen har planer på att ta tillbaka kött från det slakteri man använder, för att sälja lådor på gården. Profilen ska i så fall vara ”regionalt” och ”kvalité” och genom att väga in att djuren betar och håller öppet landskapet.

Det är tydligt att många är intresserade av att diversifiera ytterligare men en begränsning är att man inte vågar göra investeringar. I delar av litteraturen hänvisar man i sådana fall till begreppet ”asset specificity” som innebär att transaktionskostnaderna är höga när man gör en investering som är plats- eller typspecifik dvs. om man bygger något som bara går att använda för diversifieringen (boende, café, etc.) så är det en osäker investering eftersom man inte kan ”häva den” eller använda investeringen till något annat.

Varför är man diversifierad?

När det gäller frågan om varför man har diversifierat sin gård, eller hur man har diversifierat, så framträder en bild av att brukarna på dessa mindre jordbruk ofta har en bygdealtruistisk drivkraft. De diversifierar för att det är kul, för att de ser möjligheterna men också för att det ska skapa utveckling i bygden, för att byn ska överleva, landskapet ska hållas öppet och för att folk ska vilja bo där. Brukare A uttryckte detta direkt då hon (eller han?) förklarade att om de inte gjorde något (syftandes på sig själv och andra aktörer i bygden) så skulle inga arbeten skapas, och ingen skulle kunna eller vilja bo kvar. Om man drar turister så kan det också vara ett sätt att se till att en viss infrastruktur behålls. Utöver detta så diversifierade sig brukare A för att det är roligt, en sorts hobby och en potentiell marknad.

Brukare B uppger att han försöker utveckla sitt jordbruk på alla sätt som går för att ön ska överleva. Hur man sedan väljer att diversifiera sig kan vara en slump eller tillfälligheter som visar sig. Familjen byggde om ett gammalt magasin och insåg att det kunde bli ett fint café, gästerna kom och de (gästerna?) testade övernattnings. För C började landskapsvården åt länsstyrelsen som ett sommarjobb som han försökte fixa till barnen men när de inte var intresserade gjorde han det själv. Det fungerade bra så han fortsatte och har gjort det i fem år nu. Han gör det för att det är roligt, eftersom han skulle kunna köra mer buss om det bara var pengarna han behövde. Det handlar inte så mycket om lediga maskinresurser snarare ledig tid som han kan använda. Han menar också att eftersom han är den sista bonden i byn så håller han marken öppen och om han inte gör det så växer det igen. Det skulle inte vara trevligt för någon.

D sade att han vill diversifiera för att han har ett intresse och vill tjäna pengar på det som pensionär. Han vill även utveckla den lilla gården för att hans dotter i senare ska kunna leva på den och ha en hästbaserad verksamhet. Viljan att skapa sysselsättning åt familjen är därför definitivt en drivkraft. På köttgården E menar man att om man skulle diversifiera sig och sälja kött på gården så skulle det i första hand vara av ekonomiska skäl. Det finns en marknad och man har en möjlighet att skapa mer sysselsättning på gården. Att man har kor på bete hos andra gårdar är i första hand ett praktiskt och (inte?) ett ekonomiskt beslut.

Drar diversifieringen nytta av natur- och kulturvärden som skapas av brukarna eller andra?

De vi kontaktat är mycket medvetna om att naturen, och aktiviteter som bygger på just naturen eller det regionspecifika läget, är en förutsättning för verksamheten. För brukare A är det sättet som brukarna i regionen, även hon själv, sköter sina marker, i kombination med vacker natur, som lockar folk till ridleden och alla turister (utlänningar) till området. Om man också utvecklar lokal slakt och försäljning av

kött så menar hon att det är direkt kopplat till ”de positiva värden man skapar” Man kan ha informationsblad på produkten som berättar om var den är producerad etc. Även tidigare när man producerade ekologiskt så fanns det en direkt koppling till hur man skötte sina marker. Man är alltså medveten om att man internaliserar mervärdet av de kollektiva nyttor man skapar i priset på en produkt. Man skulle kunna göra mer av detta, men som nämnt tidigare tycker man att det är svårt att veta hur marknaden ser ut. Brukare B är medveten om att blommor, träd och öppna landskap som han själv bidrar till att vårda och utveckla på ön, liksom mysfaktorn med betande lamm precis vid caféet, drar turister och konferensgäster. Man har skött ett solitärträd som blivit ett besöksmål (en stor ek). Hobbyjordbrukaren som planerar för en stor fågelbaserad diversifiering efter pensionering är mycket medveten om att detta helt bygger på den biotop som han själv aktivt skapar. Det är detta som lockar turister eller fågelintresserade och som möjliggör att han i framtiden kommer att kunna ta betalt för diversifieringen.

Vad kan lokala grupper bidra med för att förenkla diversifiering?

Några av de brukare vi talat med ger exempel på hur lokala samarbeten bidrar till att de kan utveckla diversifiering och till själva processen att diversifiera. Det är t.ex. en lokal utvecklingsgrupp som ligger bakom det samarbete som resulterat i ridleden hos brukare A pratar om och även andra satsningar på besöksnäringen i den regionen. Detta har givit möjligheter att producera foder till hästar och att erbjuda övernattnig. Även framtida möjligheter till försäljning av kött bygger på att den lokala utvecklingsgruppen gått in som projektägare i ett Leader-projekt för lokal mat. I andra fall kan man inte direkt knyta lokala utvecklingsgrupper till den diversifiering man har men menar att det är genom andra samarbeten och information från t.ex. LRF som man lärt sig vad man kan göra. Många lokala grupper arbetar med frågor som rör infrastruktur (kollektivtrafik, färjor, internet, butik etc.) och så är det även på ön där B är verksam. Det ger indirekt en möjlighet att utveckla verksamhet kopplat till besöksnäringar.

Alla brukare ser möjligheten att underlätta för framtida diversifiering om någon lokal aktör kan samla kunskap, hjälpa till med inspiration, fylla i blanketter, samordna mer mellan entreprenörer etc. Brukare B menar att den lokala gruppen skulle kunna göra mer för att alla företag på ön skulle komplettera varandra bättre eller att företag startas som kompletterade de som redan finns. Man skulle då skapa mer synergieffekter, när det gäller överlevnad eller landsbygdsutveckling. Man skulle kunna arbeta mer tillsammans, för att lära sig vilken efterfråga som finns för boende kopplat till natur och kultur kopplat till mat. Kunskap om marknaden och hur man tar betalt för mervärden, och kunskap om marknadsföring är något som efterfrågas av fler och som man ser att andra intressenter skulle kunna hjälpa till med.

4. Resultat: Enkät till lokala grupper som arbetar med natur och kultur kopplat till jordbruket

Totalt sett kontaktades drygt 90 föreningar med en webbenkät. Enkäten besvarades med 37 svar men av svaren att döma är tre par av dem två varianter som är inskickade av samma föreningar. Eftersom det i den här webbaserade enkäten är omöjligt att identifiera enskilda svar från respektive förening är svaren på de frågor där föreningarna svarar på en ”Likertskala”, t.ex. om de håller med eller om de inte håller med om ett påstående, svårtolkade, så till vida att det är troligt att tre föreningar besvarat frågorna två gånger.

Föreningarnas ålder och storlek varierade påtagligt. Detta kan också sägas om deras syften där det angavs många formuleringar som till stora delar kan sammanfattas med följande citat kring verksamhetens ändamål: ”att bevara och utveckla naturvärden, som att hålla landskapet öppet”, ”att arbeta för den lokala miljön”, ”att vara en sammanhållande länk i regionen och att stötta och utveckla gemenskapen och de lokala föreningarna och olika aktiviteter, bl.a. genom kontakter med myndigheter”, ”att utveckla bygden på olika sätt, inklusive att stärka den sociala ekonomin”, ”att öka den sociala gemenskapen”, ”att driva lokala fastigheter och tillhörande verksamhet, som museer, slätterängar, minnesmärken och kulturaktiviteter”, ”att främja de boendes trivsel”. Att svaren så tydligt kopplar till vårt intresseområde är

inte förvånande utan skall snarare ses som ett resultat av en medveten process att identifiera just den typen av organisationer. I flera fall är svaren variationer på teman enligt ovan och i ofta ingår ett flertal områden i föreningarnas syfte. Givet att de idag har den inriktning de har, är det intressant att notera att i stort sett samtliga uppger att deras förening bildats med helt andra syften. På en direkt fråga, om föreningarna bildats för att arbeta med kollektiva nyttigheter till jordbruket, en fråga som alla besvarat, uppger några att de delvis kan sägas ha haft sådana syften, så till vida att jordbruk och lantbrukare redan från början ingått i föreningen men ingen uppger att föreningen skapats direkt för sådana syften. Svaren antyder att många sammanslutningar med lokal förankring över tiden insett att jordbrukets kollektiva nyttigheter på olika sätt spelar en central roll för deras respektive hembygd och att de därför utvecklat sin verksamhet till att rikta sig mot lokala natur- och kulturvärden, ofta som ett sätt att utveckla bygden.

Tillfrågade om vilka föreningarna samarbetar med framgår det att en klar majoritet samarbetar med andra grupper, liksom att en nästan lika klar majoritet samarbetar med kommunen. Endast ett fåtal uppger att de arbetar med landstinget medan ungefär hälften arbetar med länsstyrelsen och ungefär 40 procent uppger att de arbetar aktivt inom Leader. Nästan 60 procent av de inkomna svaren håller med om påståendet att ”vi arbetar aktivt med lokala företagare” och cirka 25 procent uppger att de samarbetar med ”andra företagare”. På en fråga om föreningarnas relation till lokala företag anges bl.a. följande: ”Byaföreningen höll i utbyggnaden av bredband (fiberkabel) för byn. Att den utbyggnaden gjordes var en nyttighet för både jordbrukare och andra. Jordbrukarnas maskiner var det väldigt tacksamt att ha tillgång till i detta arbete.” ”Genom att föreningen initialt har medverkat har information om stöd för att hålla landskapet öppet kommit bygden tillgodo. EU-stöd för olika åtgärder utgår till en stor del av bygdens arealer som annars skulle ha förbuskats. Även betesdjur har tillkommit genom detta.” ”EU-stöd för landsbygdsutveckling (miljöstöd, projektstöd & gårdstöd)”.

Bland den tredjedel av de svarande som uppgav att de söker extern finansiering för aktiviteter som berör jordbruket kollektiva nyttigheter angav ungefär hälften att de sökt pengar från kommunen medan endast en svarande angav att de sökt pengar från landstinget. Ungefär hälften hade sökt pengar från länsstyrelsen, några enstaka hade sökt via Leader men så många som hälften av de svarande höll med om påståendet att ”Vi har sökt andra EU-bidrag”. Tio föreningar uppgav att de samarbetar aktivt med någon form av affärsutveckling, som t.ex. ”Många olika projekt, bl.a. saluhall för lokala produkter”, ”Café, turism”, ”Turismprojekt i både större och mindre format, samt lokal utvecklingsplan för bygden”, ”föreningsrådet är ett av Tillväxtverkets klassade 210 sociala företag i Sverige.”

På frågan om det skulle vara intressant att med lokal företagsutveckling som på något sätt bygger på jordbrukets kollektiva nyttigheter svarar drygt 70 procent ja och aktiviteter som sedan anges är bl.a. ”lokal stycning och slakt, restaurering och hamlingsentreprenörer”, ”Vi har försökt skapa underlag för hästnäring, tyvärr svagt intresse”, ”Vi arbetar för hela bygden, inte bara jordbruket”, ”Det finns förutsättningar för exempelvis upplevelseturism i samband med ängsskötsel och hantering av hotade husdjursraser”, ”Om många hjälps åt kan storverk uträttas”. Samtidigt framträder en annan bild i några svar: ”Fåtal bönder som är gamla. Föreningsrörelsen inkl Skogsägarorganisationerna går på sparlåga”, ”jordbruket är för passivt, de kämpar för sin överlevnad med olika aktiviteter”. På frågan om varför de skulle tycka att det vore intressant med lokal företagsutveckling baserad på jordbrukets kollektiva nyttigheter framkommer bl.a. följande: ”Naturvärden måste ge intäkter till brukarna för att bli långsiktigt bevarande”, ”Medvetenheten borde bli större om hur våra köpvanor påverkar natur och miljö”, ”Det känns som om jordbruksmänniskorna går sina egna vägar och vi jobbar på med vårt”, ”Lokal företagsutveckling skulle kunna bidra till fortlevnad av de två tätortsnära jordbruken (vård av kulturarvet, hålla landskapet öppet).”, ”Aktiva jordbruk är ett måste för att folka skall trivas i byarna”, ”Lokalproducerad mat”, ”Turism, hästverksamhet m.m.”, ”Bidra till kommunens utveckling, biologisk mångfald”, ”allt som kan bidra till en levande landsbygd är bra för alla – även de som valt att bo i stan”.

Avslutningsvis tillfrågades grupperna om vilka förutsättningar de tycker krävs för att det skall gå att utveckla lokalt företagande som bygger på jordbrukets kollektiva nyttigheter respektive vilka hinder de ser för en sådan utveckling. Som förutsättningar, och därmed även som möjligheter, nämns främst samarbete och samverkan, men också ”kunskap, fortsatt miljöstöd (enklare bättre regelverk), LBU”, ”En bättre insikt i kommunen för vad som krävs för att vårda kulturarvet...”, ”engagerade människor” och ”projektledning”. Ett svar innehöll en mer långtgående förändring: ”Om ett antal år kommer en ökad inflyttning säkert att ske. Men först måste den urbana utvecklingen delvis kollapsa. I våra glesbefolkade trakter med hyfsade jordbruksarealer, stora skogsmarker och nära till turistorter finns framtiden.”

Bland de hinder som räknas upp märks ”ointresse från jordbruket”, ”Tidsbrist, kapitalbrist, brist på insikt om möjligheterna, motstånd kring nyttjande av mark för turism, vindkraft etc.”, ”den dåliga/obefintliga lönsamheten”, ”Åldern på brukarna”, ”Minimalt intresse från de största antalet jordbrukare”, ”...ökade klyftor stadsbor och landsbygdsbefolkning. Två skilda världar”, ”...jantelag...”, ”för liten marknad i närområdet” och ”Det svenska regelverket är inte anpassat för den sociala ekonomin, t.ex. med skattelagstiftning för den sociala ekonomin och näringspolitiken rymmer inte heller vår sektor”. En annan sak som nämns är ett behov av mer positiva nyheter fler positiva signaler.

De tillfrågade föreningarna anger att just deras förening skulle kunna bidra till affärsutveckling inom detta område genom t.ex. ”Just i vår bygd är det mjölkproduktion och svinuppfödning som är dominerande. I grannbyarna finns mer utav grönsaksodling och sådant som skulle kunna levereras till torg och skolor etc.”, ”Det finns ett antal människor i vårt område som har mycket god kompetens inom olika områden och som är unga, nya pensionärer med lust att arbeta, men som inte är välkomna på arbetsmarknaden och därför intvingade i pension”, ”genom att påverka kommunen, bl.a. genom yttranden i planärenden”, ”Samla företag, markägare föreningar m.fl. kring framtidsvisioner för att hitta bra idéer till utveckling. Ta fram goda exempel, pröva nya former av företagande i samverkan”, ”Kulturvandringssvägen, Fågelskådartornet, bredbandsutbyggnad är ex. på sådant som byaföreningen drivit fram och som gör byn attraktiv som boplats. Därmed bör också människor som vill starta turist- eller andra typer av företag kunna lockas att etablera sig här.”, ” Vi kan fungera som länk mellan bygdens folk och olika myndigheter. Vi kan vara ett naturligt forum för marknadsföring av idéer.”, ”Information samt kontakter med myndigheter”, Guidning i jordbrukslandskapet (vi har kunskap om arter, mm.)”, ”Vi bidrar redan till affärsutveckling genom en rad projekt, med bidrag från EU och Allmänna arvsfonden, och genom att vara en stödstruktur för den sociala ekonomins entreprenörskap”, ”Lite jäklar anamma + en bra organisation i en ung hembygdsförening där alla är välkomna oavsett politiska åsikter, yrkestillhörighet, ålder, kön, mm”.

Sammantaget utgör svaren ytterligare en provkarta på framförallt potentialen i en affärsutveckling uppbyggd kring jordbrukets kollektiva nyttigheter. Det är uppenbart att många lokala föreningar både har ett stort intresse av och engagemang i sådana frågor. Det är också uppenbart att det finns en hel del lokal kunskap, som kan vara av stort värde, inte minst i kontakter med kommuner, andra organisationer och myndigheter. Svaren på enkäten antyder också ett aktivt intresse för lokala produkter och en tydlig vilja att bidra till framväxten av lokala produkter och tjänster.

5. Diskussion

I det här projektet har vi utvecklat teorier kring kopplingar mellan jordbruket, samhället, lokala aktörer och landsbygdsutveckling med specifikt fokus på jordbrukets framtida diversifiering. Vi menar att diversifiering som bygger på multifunktionalitet och kollektiva varor påverkas av jordbrukarens externa interaktioner och att detta i samverkan med hur man förhåller sig till natur- och kulturvärden påverkar framtida möjligheter till diversifiering. Från andra exempel, och från den här undersökningen, verkar det

som att jordbrukare som är aktiva i sina lokala nätverk lättare uppmärksammar diversifieringsmöjligheter. Detta kan utgöra grunden för att lyckas med sin diversifiering. Vi har även sett tendenser till detta i våra intervjuer. Dessutom är det intressant att reflektera över hur denna typ av diversifiering i flera fall är ett uttryck för en ”bygdealtruism”, att man tar sitt ansvar för att bygden skall överleva och utvecklas. Det är tydligt att jordbrukare i Sverige sysslar med denna form av diversifiering och i många fall gör detta som en del av en genomtänkt strategi. Inlåsningsproblem, byråkrati, kunskap om hur man ska möta marknaden (ta betalt etc.) samt lyckade exempel är dock områden som behöver framtida uppmärksamhet för att underlätta för efterföljare att lyckas.

Det framgår med önskvärd tydlighet att det finns en potential för ett utvecklat landsbygdsföretagande byggt på jordbrukets kollektiva nyttigheter. Ambitionen med detta projekt var dock att fördjupa kunskapen om de förutsättningar som utgjorde grunden för lyckade, redan etablerade, företag med denna verksamhetsinriktning och hur andra företag samspelar dessa. Vi har inte lyckats besvara de frågorna. Vi vet, sedan tidigare, att lyckade exempel redan finns och vi bekräftar än en gång potentialen för fler efterföljare men vi har också fått ett antal exempel på svårigheterna att lyckas. Det tycks uppenbart att en central pusselbit i etableringen av fler företag med den här inriktningen är samarbetet mellan olika aktörer, där lokala föreningar utgör en given möjlighet, som dock inte i sig själv är tillräcklig.

Utifrån både den litteratur vi granskat och vad som framkommit i vår empiri så verkar receptet för att lyckas med det vi har kallat för multifunktionell diversifiering innehålla en rad beståndsdelar. När produkterna i jordbruket blir mer komplicerade och kanalerna till leverantörer och marknad inte är desamma som tidigare, verkar det som att brukare för att lyckas med denna diversifiering tjänar på att vara väl förankrade i de lokala strukturerna. Detta kan innebära betydande hjälp vid att hitta, utveckla och genomföra nya strategier. Lokala föreningar är uppenbarligen intresserade och kan hjälpa till med allt ifrån kunskap, handfast arbete, nätverksbyggande och kontakter med myndigheter. Det som i många fall kännetecknar de som sysslar med diversifiering bygd på kollektiva nyttor är att de är starkt motiverade av egna drivkrafter (de deltar t.ex. inte alltid i de stödssystem som finns), de är engagerade för bygdens utveckling och överlevnad och de ser sitt företagande som en blandning av olika aktiviteter. För att uppnå mer av denna typ av diversifiering behövs troligtvis ytterligare satsning på stimulerande av nätverk på landsbygden (t.ex. genom Leader-arbetet), uppvisande av positiva exempel och information och kunskap från sådana aktörer som LRF, SNF och Bygderådet om hur man utvecklar och tar betalt för denna typ av produkter; om hur marknaden ser ut och hur man når fram till och utvecklar en kundkrets.

6. Publikationer och övrig resultatförmedling till näringen.

Denna slutrapport bygger på ett mer omfattande rapportutkast, med planerad senare publicering. Utkastet till rapporten bifogas som en del av slutrapporteringen av projektet och innehåller mer av teori och empiri.

Som en del av resultatförmedlingen planeras en workshop med några av de lantbrukare och grupper som kontaktats inom projektet, tillsammans med representanter från intresseorganisationer och universitetet, där man skall diskutera hur man inom näringen kan ”operationalisera” de lärdomar som framkommit i handfast utveckling av stöd/institutioner för diversifiering bygd på jordbrukets multifunktionalitet/kollektiva nyttor.

Referenser: Se utkastet till den längre rapporten för referenser som nämns i denna text.